

Een omgevingstransitie die niemand achterlaat - Dagmar Janssens & Solana Onzia

Klimaatverandering, biodiversiteitsherstel, de energietransitie, de bouwshift en de modal shift zijn slechts enkele van de uitdagingen waarmee de omgevingstransitie wordt geconfronteerd. Deze ingrijpende veranderingen vragen grote inspanningen van burgers, bedrijven en overheden. Maar hoe zorg je ervoor dat niemand achterblijft in deze transitie?

De sociale dimensie van de omgevingstransitie krijgt de laatste jaren meer aandacht. Het wordt op de agenda gezet door het maatschappelijk debat en Europees beleid, met de introductie van begrippen als 'just transition' en 'just resilience'. Om ervoor te zorgen dat iedereen aan boord blijft in de omgevingstransitie, is het noodzakelijk stil te staan bij wat rechtvaardig is in dit proces. Hiermee geen rekening houden kan leiden tot vertraging van de transitie of het wegebben van het draagvlak ervoor. De nodige aanpassingen aan de uitdagingen van morgen grijpen in op de manier waarop mensen leven en vereisen aanzienlijke inspanningen van zowel publieke als private partijen. Het is cruciaal om tijdens de omgevingstransitie burgers en ondernemers zoveel mogelijk aan boord te houden, zodat er geen nieuwe sociale ongelijkheden worden gecreëerd of vergroot.

Deze paper gaat dieper in op deze uitdaging. Hoe ziet een omgevingstransitie die niemand achterlaat eruit? Hoe moet hiermee worden omgaan in omgevingsbeleid en ruimtelijke planning? Wat gebeurt er al op het terrein en wat leeft er qua noden?

Er is nood aan een 'sociale reflex' in de omgevingstransitie die rechtvaardigheid integreert in plannen en beleid. Daarom houdt een omgevingstransitie die niemand achterlaat best rekening met drie rechtvaardigheidsprincipes: distributieve rechtvaardigheid, erkenningsrechtvaardigheid en procedurele rechtvaardigheid.

Een omgevingstransitie die niemand achterlaat

Van mooie woorden naar de praktijk

Dagmar Janssens & Solana Onzia

Een succesvolle transitie naar een duurzame samenleving veronderstelt een rechtvaardige aanpak met bijzondere aandacht voor kwetsbare groepen. Het is de verantwoordelijkheid van (onder andere) beleidsmakers en ruimtelijke planners om te voorkomen dat de omgevingstransitie ongelijkheden vergroot of creëert.

Sociale ambities bij het plannen en ontwerpen van de omgeving moeten verder gaan dan een paar 'mooie woorden' en daadwerkelijk vertaald worden naar concrete acties en oplossingen die de behoeften van alle inwoners en ondernemers weerspiegelen.

De diverse leefwerelden en behoeften van kwetsbare groepen worden vaak onvoldoende meegenomen in beleidsprocessen en ruimtelijke ontwikkelingsprojecten. Een aanpak op maat, waarin deze groepen een stem krijgen en betrokken worden vanuit hun eigen ervaringen en kennis, is noodzakelijk.

Dagmar Janssens
Beleidsmedewerker Departement Omgeving
Dagmar.janssens@vlaanderen.be

Solana Onzia
Beleidsmedewerker Departement Omgeving
Solana.onzia@vlaanderen.be

Vlaamse overheid, Departement omgeving
Havenlaan 88
1000 Brussel

Disclaimer: Dit document is geschreven door de auteurs op persoonlijke titel en weerspiegelt uitsluitend hun eigen meningen en opvattingen. Het bevat geen standpunten of beleidsmaatregelen van de organisatie waarvoor de auteurs werken.

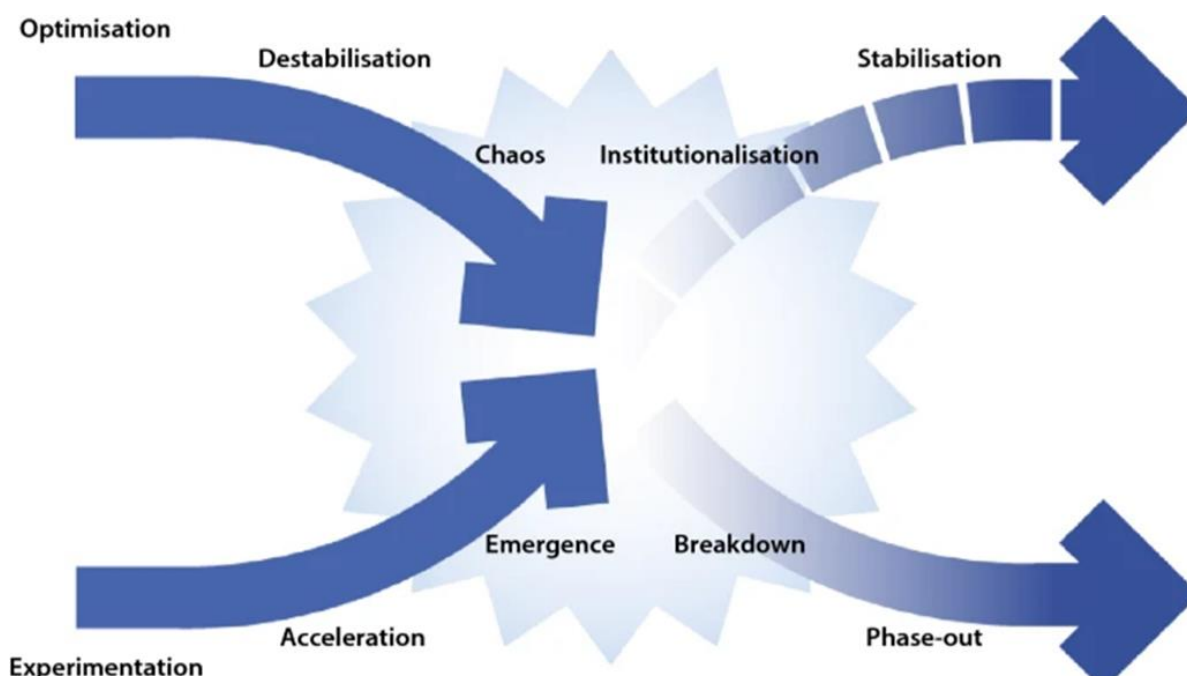
Een omgevingstransitie realiseren die niemand achterlaat

Van mooie woorden naar de praktijk

De omgevingstransitie: naar een duurzame en rechtvaardige aanpak voor iedereen

Als gevolg van een breed scala aan uitdagingen, zoals klimaatverandering, verharding en een veranderende demografie zullen we op een snel tempo onze omgeving moeten transformeren. Denk hierbij aan het tegengaan van het hitte-eilandeffect en groene gentrificatie, het waarborgen van betaalbare woningen en het realiseren van kwalitatieve verdichting, de modal shift, biodiversiteitsherstel en toegang tot groen en voorzieningen voor iedereen.

Omgevingsbeleid¹ en ruimtelijke planning hebben als opdracht de fysieke leefomgeving versneld aan te passen als antwoord op deze uitdagingen. Deze aanpassing moet systemisch gebeuren (Figuur 1), waarbij een langetermijnvisie centraal staat. Dit betekent dat nieuwe praktijken de bestaande manieren van werken stapsgewijs zullen vervangen. Die veranderingen vragen een bijdrage van mensen of grijpen direct in op de manier waarop ze leven of ondernemen. Denk bijvoorbeeld aan de impact van lage emissiezones op nachtshiftarbeiders die voor hun job afhankelijk zijn van een oudere wagen, het mogelijks verdwijnen van ruimte om te spelen door verdichting of het noodzakelijk wijzigen van het verdienmodel van boeren door stikstofnormen.

Figuur 1: De X-curve die de interactie tussen patronen van opbouw en afbraak weergeeft (gebaseerd op Loorbach et al. 2017).

Deze omgevingstransitie kan voor spanning zorgen: enerzijds streven we een gezonde en veilige leefomgeving na, anderzijds willen we ook inzetten op een competitieve en aantrekkelijke samenleving, met o.a. vergunbare economische activiteiten. Eén voorbeeld van zo'n spanningsveld is

¹ = klimaatbeleid en ruimtelijk beleid.

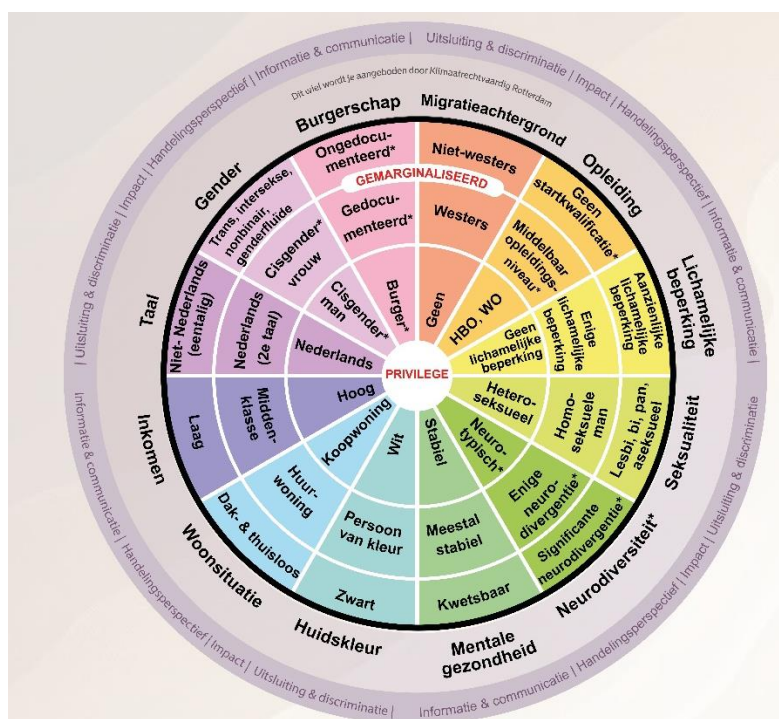
de verdichtingsparadox, die verwijst naar het conflict tussen het streven naar meer stedelijke verdichting en de mogelijke negatieve effecten daarvan, zoals een verhoogde druk op de leefomgevingskwaliteit. Het behouden van draagvlak in de brede samenleving en het betrekken van kwetsbare groepen binnen de omgevingstransitie is cruciaal, om te voorkomen dat de transitie zelf vertraging oploopt of tot negatieve effecten leidt. Zo is er steeds meer bewijs dat klimaatmaatregelen soms de risico's naar de toekomst of naar andere, meer kwetsbare, regio's verplaatsen, of bestaande kwetsbaarheden verergeren (IPCC, 2022). Het is essentieel om ervoor te zorgen dat geen nieuwe sociale ongelijkheden ontstaan of bestaande ongelijkheden worden vergroot. Het doel van deze paper is om stil te staan bij de vraag hoe een omgevingstransitie die niemand achterlaat er kan uitzien.

Kwetsbare groepen in de omgevingstransitie: het belang van inclusie en rechtvaardigheid

Mensen in kwetsbare posities verdienen extra aandacht in de omgevingstransitie aangezien ze doorgaans minder bijdragen aan klimaatverandering, maar wel het sterkst getroffen worden en minder mogelijkheden hebben om zich aan te passen aan de gevolgen van klimaatverandering (Hitipeuw et al., 2018). Daarnaast zijn ze vaak minder betrokken in besluitvorming.

Kwetsbare groepen moeten ruimer worden opgevat dan enkel mensen in armoede. Ook groepen zoals kinderen, jongeren, ouderen, vrouwen, mensen met een migratieachtergrond of handicap kunnen kwetsbaar zijn. Overstromingen en hittegolven hebben bijvoorbeeld vaak een grotere impact op mensen met een slechte gezondheid, laag inkomen, onvoldoende huisvesting of beperkte mobiliteit (De Ridder et al., 2020). In Nederland wijst de Klimateffectatlas uit dat twee groepen de gevolgen van hitte zwaarder ervaren: ouderen met een zwakke gezondheid en huishoudens die zich onder of net boven het sociaal minimum bevinden (Klimateffectatlas, n.d.). Daarnaast blijkt dat in hetere stadsdelen van Vlaanderen meer mensen met een niet-Europese migratieachtergrond en een lager inkomen wonen (provincie.in cijfers, VMM). Ook luchtvervuiling blijkt geconcentreerd te zijn in armere wijken (Noel et al., 2020). De belangen en behoeften van kwetsbare groepen worden niet altijd actief overwogen bij de ontwikkeling van natuur gebaseerde oplossingen, aangezien deze projecten vaak worden geïnitieerd door ingenieurs (Paauw & Crabbé, 2023).

Wie als kwetsbaar wordt beschouwd, hangt af van zowel het klimaatrisico als het beoogde beleid en kan veranderen doorheen de tijd. De behoeften van huurders verschillen van die van huiseigenaren, en stadsbewoners hebben andere uitdagingen dan plattelandsbewoners. Bovendien is het cruciaal om oog te hebben voor intersectionaliteit. Verschillende vormen van kwetsbaarheid kunnen elkaar beïnvloeden en versterken. Dit wordt vaak over het hoofd wordt gezien, maar het rechtvaardigheidswiel (Figuur 2) van Klimaatrechtvaardig Rotterdam illustreert helder waarover het gaat (Klimaatrechtvaardig Rotterdam, 2023).

Figuur 2: Het rechtvaardigheidswiel van Klimaatrechtvaardig Rotterdam

Tot slot hebben ook welvarende huishoudens een belangrijke rol en verantwoordelijkheid in de transitie naar een duurzame samenleving. Welvarende en bevoorrechte huishoudens veroorzaken niet alleen hogere broeikasgasemissies, ze zijn vaak ook minder blootgesteld aan klimaatrisico's en hebben meer economisch en sociaal kapitaal, waardoor ze zich zowel beter kunnen aanpassen aan klimaatverandering als de kosten van klimaatbeleid beter kunnen dragen (Walker, 2010). Daarom mogen we ook van deze groep een extra inspanning en verantwoordelijkheid verwachten voor hun bijdrage aan de omgevingstransitie.

Visie: omgaan met sociale rechtvaardigheid in omgevingsbeleid en ruimtelijke planning

Een rechtvaardige omgevingstransitie veronderstelt dat initiatieven en beleidsmaatregelen zo zijn ontworpen dat ze haalbaar, betaalbaar en aanvaardbaar zijn voor verschillende groepen burgers en ondernemers. Doen we dit niet, dan raken we op termijn het draagvlak voor transitie kwijt. Zo blijkt de gepercipieerde sociale rechtvaardigheid van een beleidsmaatregel, naast effectiviteit, de belangrijkste bepalende factor voor de mate van publieke steun voor klimaatbeleid (Bergquist et al., 2022; Dechezleprêtre et al., 2022). Het is daarom belangrijk om naast de doelmatigheid en rechtmatigheid ook expliciet aandacht te hebben voor de rechtvaardigheid van het beleid (WRR, 2023). Endeavour (2023) onderscheidt drie dimensies waar rekenschap aan kan worden gegeven: distributieve rechtvaardigheid, erkenningsrechtvaardigheid en procedurele rechtvaardigheid. Op deze dimensies kan een omgevingstransitie die niemand achterlaat voortbouwen. Deze visie zou in elk proces een soort van 'sociale reflex' moeten worden bij alle beleidsactoren en ruimtelijke planners. Het brede concept van rechtvaardigheid kunnen we in drie dimensies opdelen:

Distributieve rechtvaardigheid gaat over een eerlijke verdeling van lusten en lasten van het beleid. Dit kan bewerkstelligd worden door het voorkomen van buitenproportionele inspanningen van bepaalde burgers, bepaalde (economische) sectoren of bepaalde gebieden. Kosten of aanpassingen in

de manier van leven of ondernemen als gevolg van keuzes met betrekking tot de fysieke leefomgeving mogen niet eenzijdig afgewenteld worden op één groep. Een toepassing van deze dimensie van rechtvaardigheid in de publieke ruimte uit zich bijvoorbeeld in het waarborgen van basiskwaliteit voor iedereen en veilige toegang tot openbaar vervoer en voorzieningen. Mensen die moeite hebben om de huur van hun woning te betalen of renovaties door te voeren worden gedwongen naar meer betaalbare maar minder bereikbare plekken, waar zowel voorzieningen als toekomstperspectieven dalen (Endeavour, n.d.). Hierdoor neemt ook auto-afhankelijkheid en eenzaamheid toe. Omgevingsbeleid en ruimtelijke planning moet de distributieve rechtvaardigheid waarborgen, waarbij het gelijkwaardigheidsprincipe (equity) sterker geldt dan het gelijkheidsprincipe (equality)²:

- ‘Bijdragen naar vermogen’ geldt als leidmotief om rekenschap te geven aan kwetsbare groepen. Trajecten voor beleidsonderzoek, -ontwikkeling en -uitvoering hebben aandacht voor de sociale impact van beleid opdat de keuzes hier rekening mee houden. Indien beleidsmaatregelen buitenproportionele inspanningen vergen van een bepaalde doelgroep, sector of gebied, worden inhoudelijk flankerende maatregelen of (financiële) compensaties genomen om negatieve effecten ervan weg te nemen of te verminderen.
- Het omgevingsbeleid investeert extra in aandachtsgebieden. Dit zijn gebieden waar een oververtegenwoordiging is van kwetsbare groepen en/of een opeenstapeling is van opgaven en ingrepen zoals plattlandsgebieden of gebieden die kampen met grootstedelijke problematieken. Bij wijze van voorbeeld kan gedacht worden aan plattlandsgebieden waar veel gezinnen met een beperkt inkomen wonen aan wie we omwille van klimaatrisico’s investeringen vragen om zich weerbaar te maken.

Erkenningsrechtvaardigheid gaat over het volledig erkennen van de noden van burgers en ondernemers en hoe die worden beïnvloed door omgevingstransities (Kirchher, 2021). Keuzes over de ontwikkeling van de fysieke leefomgeving sluiten aan bij de belangen en bezorgdheden van verschillende groepen in de samenleving, zodat de veranderingen als relevant en waardevol worden ervaren, waarbij systemische exclusie van bepaalde groepen een belangrijk aandachtspunt is. Dit uit zich bijvoorbeeld in het erkennen dat huishoudens met lage inkomens moeite kunnen hebben om de kosten van energie-efficiëntiemaatregelen te dragen. Maar ook erkennen dat de publieke ruimte door verschillende groepen anders wordt beleefd. Omgevingsbeleid en ruimtelijke planning kan de erkenningsrechtvaardigheid op drie manieren waarborgen:

- Het omgevingsbeleid doet recht aan de veelheid van perspectieven door de zorgen van verschillende groepen burgers en ondernemers te kennen en afwegingen te maken vanuit een multi-actorperspectief.
- Het beleid formuleert beleids- en ontwikkelingsalternatieven vanuit het perspectief van de groepen om het creatief oplossingsvermogen te versterken en oplossingen uit te werken die brede groepen in de samenleving handelingsperspectief bieden.
- De overheid is niet de enige verantwoordelijke in het realiseren van de transitie; beleidskeuzes houden rekening met de mogelijkheden van mensen of ondernemingen om hieraan bij te

---

² Het gelijkheidsprincipe gaat ervan uit dat iedereen hetzelfde behandeld moet worden. Iedereen krijgt dus dezelfde middelen en kansen, ongeacht de situatie. Het gelijkwaardigheidsprincipe gaat ervan uit dat mensen niet per se gelijk behandeld moeten worden, maar wel op een manier die rekening houdt met hun unieke behoeften en omstandigheden.

dragen. Complementair aan de distributieve rechtvaardigheid, moet hierbij vooral gekeken worden naar zaken als deskundigheid en handelingscapaciteit.

Om distributieve en erkenningsrechtvaardigheid te waarborgen, moet ook worden ingezet op **procedurele rechtvaardigheid**. In veranderingsprocessen moet inspraak mogelijk zijn. Dit betekent niet alleen dat processen en procedures transparant moeten verlopen, maar ook dat beleidskeuzes en ruimtelijke ontwikkelingsplannen via woord en beeld op maat van de doelgroep besproken moeten kunnen worden. Enkel zo kan iedereen op een impactvolle manier wegen op het beleid. Bijzondere aandacht gaat uit naar mensen met beperkte digitale vaardigheden, beperkte kennis van de officiële taal of een laag geletterdheidsniveau. Wanneer alleen bepaalde groepen, zoals hoogopgeleiden of goed georganiseerde belangenbehartigers, betrokken zijn bij beleidsprocessen ontstaat het risico op een vertekend beleid dat de behoeften van andere groepen negeert. Bewoners en ondernemers worden reeds vroeg in de projectfase (ontwerpfase) en processen van beleidsvorming betrokken. Er is behoefte aan transparantie, doordachte procesverlopen, een optimale communicatiemix en helder taalgebruik binnen participatieprocessen (Laenens et al., 2017), aangezien deze vaak kritiek krijgen op hun bereik en impact (Eriksson et al., 2022). Het omgevingsbeleid kan de procedurele rechtvaardigheid op drie manieren waarborgen:

- Het staat in voor transparante en coherente procesvoering met heldere stappen en keuzes, die zoveel mogelijk zijn geharmoniseerd en breed gecommuniceerd. Elke burger moet vertrouwd worden gemaakt en geholpen met manieren om hun bezorgdheden te uiten, met de garantie dat deze worden meegewogen in de besluitvorming. De mogelijkheden voor het uiten van bezorgdheden zijn afgestemd op de doelgroep, zodat mensen kunnen bijdragen vanuit hun eigen ervaringen en specifieke kennis.
- Het omgevingsbeleid communiceert op een toegankelijke manier. Het is cruciaal informatie aan te bieden in een geschikte (beeld)taal op maat van de doelgroep. Het omgevingsbeleid erkent dat niet iedereen even goed geïnformeerd is over de complexe uitdagingen van vandaag. Beleidsmakers leggen duidelijk uit waarom acties nodig zijn, met speciale aandacht voor burgers met beperkte kennis over klimaatkwesties. Effectieve klimaatcommunicatie is eenvoudig en verhalend, met gebruik van laagdrempelige instaptools (Cauberghe, Pearce & Volodchenko, 2024).
- Het omgevingsbeleid gaat oprecht om met stemmen in het debat. Het adresseert problemen en belangen die worden gecommuniceerd. Keuzes worden verantwoord en helder teruggekoppeld aan betrokkenen.

Huidige sociaal-ruimtelijke uitdagingen: inzichten en noden voor een rechtvaardige transitie

Er zijn verschillende sociaal-ruimtelijke uitdagingen die momenteel in de praktijk worden vastgesteld, zoals gentrificatie, hittekwaetsbaarheid, betaalbaar wonen, toegang tot groen en voorzieningen, enzovoort. Om deze kwesties beter te begrijpen worden enkele van deze uitdagingen nader besproken.

Groene gentrificatie

De urgentie om de stedelijke omgeving klimaatbestendig of veerkrachtig te maken tegen klimaatverandering vraagt om maatregelen zoals het vergroenen³ van de stedelijke omgeving. De voordelen van stedelijk groen zijn echter vaak ongelijk verdeeld (Nesbitt et al., 2018; Tozer et al., 2020; Coffey et al., 2022; Threlfall et al., 2022). Het realiseren van een basiskwaliteit in de leefomgeving vraagt tijd en verloopt niet overal gelijktijdig of in hetzelfde tempo. Groenblauwe ingrepen kunnen dan ook leiden tot stijgende vastgoedprijzen in zowel gegentrificeerde als aangrenzende gebieden (Bockarjova et al., 2020; Wilhelmsson et al., 2022). Hierdoor kunnen mensen genoodzaakt worden te verhuizen.

Om dit tegen te gaan, is flankerend beleid noodzakelijk. Er zijn al verschillende mogelijke oplossingen onderzocht, zoals het idee van huurprijsregulering, de invoering van een anti-speculatieclausule bij de verkoop van woningen, de invoering van een progressieve leegstandbelasting, en het verplicht stellen van een bepaald percentage sociale woningbouw in gemeenten. Op lange termijn echter is de enige structurele oplossing het waarborgen van toegang tot kwaliteitsvol groen en blauw in alle wijken. Zo maakt de internationaal gehanteerde 3-30-300 regel steeds meer opgang. Deze stelt dat vanuit elke woning 3 bomen zichtbaar moeten zijn, de omgeving uit 30% klimaatgroen bestaat en er binnen 300 meter een buurtpark van de woning is. Die regel kan als 'houvast' dienen voor lokale besturen of ruimtelijke planners.

Het klimaatbestendig maken van een gebied kan niet enkel tot stijgende vastgoedprijzen leiden, maar kan ook het verlies van 'a sense of place' veroorzaken (Goossens et al., 2019). De veranderingen in iemands omgeving kunnen de sociaal-politieke hiërarchie in een buurt veranderen, wat kan leiden tot gevoelens van vervreemding en marginalisatie. Gentrificatie omvat immers ook belangrijke culturele, politieke en sociale veranderingen, waaronder het verlies van het gevoel deel uit te maken van een buurt (Goossens et al., 2019). Er is dus sterk nood aan op maat gemaakte en inclusieve benaderingen om inwoners actief te betrekken bij het ontwerp en uitvoering van groenblauwe projecten. Een goed voorbeeld is het Rotterdamse Resilient BoTU 2028-programma, waarbij de eerste 'veerkrachtige wijk' wordt gerealiseerd door een innovatief participatief bestuursmodel, waarbij de bewoners een centrale rol spelen in de besluitvorming en uitvoering van het programma. Het programma ondersteunt de bewoners in het verminderen van hun schulden, het aanpakken van sociale isolatie, en het bevorderen van toegang tot onderwijs en werk (Resilient Rotterdam, n.d.).

Publieke ruimte voor iedereen

De omgevingstransitie richt zich op een verhoging van het ruimtelijk rendement, samen met het bieden van voldoende kwalitatief groen en publieke ruimte, zoals recreatieve ruimtes en collectieve parken. Hiervoor is 'meerlagige participatie' nodig, waarbij verschillende doelgroepen (verschillende leeftijden, opleidingsniveaus, migratieachtergrond, ...) op maat van hun leefwereld en behoeften worden betrokken. Om bijvoorbeeld met tieners in gesprek te gaan over klimaatadaptatie en duurzame ruimtelijke transformaties, kan het Plan K-pakket, bestaande uit een gids en vier methodieken, worden ingezet (Departement Omgeving, n.d.).

Het negeren van de verscheidenheid aan leefwerelden binnen een buurt kan ertoe leiden dat beleid zijn doel mist, zoals bijvoorbeeld het geval kan zijn met een ongebruikt park dat niet aansluit bij de

---

³ Stedelijk vergroenen verwijst naar de bomen en andere begroeiing in zowel openbare als private stedelijke ruimtes, zoals straatbomen, parken en tuinen achter woningen (Sax et al., 2020).

verwachtingen of behoeften van verschillende gebruikers. Eén groep van gebruikers zijn meisjes en vrouwen. Uit onderzoek in Rotterdam blijkt dat meisjes en vrouwen in hun bewegingsvrijheid in de publieke ruimte worden beperkt door een gebrek aan veiligheid(gevoel) (Schram et al., 2021). Het is daarom van belang om meer aandacht te besteden aan de publieke (speel-)infrastructuur die is afgestemd op de behoeften van meisjes en vrouwen, en om een veilige omgeving te creëren. Dit kan door het toepassen van genderinclusief ontwerp in ruimtelijke ontwikkelingsplannen of groenblauwe projecten en het betrekken van meisjes en vrouwen hierbij door middel van participatie en co-creatie. Dit houdt o.a. in dat er aandacht is voor het wegnemen van obstakels op plekken waar vrouwen zich onveilig voelen en die hun mobiliteit beperken, zoals locaties die zijn afgesloten door heggen of boomrijen.

Om publieke ruimtes beter af te stemmen op de sociaaleconomische en culturele behoeften van een buurt, is het belangrijk de samenstelling en behoeften van de buurt te begrijpen. Een handige tool hiervoor is de sociaal-ruimtelijke scan, die snel de noden in de buurt blootlegt zodat deze vanaf het begin van een project meegenomen kan worden (Endeavour et al., 2023). Ook monitoring is belangrijk. Het Agentschap Binnenlands Bestuur voert om de drie jaar de Gemeente-Stadsmonitor uit, een burgerbevraging in 300 Vlaamse steden en gemeenten die focust op de beleving van de stad door inwoners (Gemeente-Stadsmonitor, n.d.).

Slotreflectie

Een rechtvaardige omgevingstransitie vereist dat klimaatbestendige maatregelen geen negatieve gevolgen hebben, zoals gentrificatie of uitsluiting van publieke ruimte en voorzieningen. Een sociaal-ruimtelijk rechtvaardige transitie richt zich op het waarborgen van een eerlijke verdeling van kosten en baten, het erkennen van diverse behoeften en het bevorderen van inclusieve participatie in besluitvorming. Gezien de snelheid en omvang van de uitdagingen die we aangaan, is een systemische benadering en langetermijnvisie nodig, waarin duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid hand in hand gaan. Dit betekent dat we burgers betrekken met oog voor hun uiteenlopende behoeften en voorkomen dat voordelen, zoals groenvoorzieningen, slechts ten goede komen aan een selecte groep. Alleen door de drie rechtvaardigheidsprincipes te verankeren in beleids- en ruimtelijke planningsinitiatieven, kan een leefbare, inclusieve en klimaatbestendige omgeving worden gerealiseerd.

Referenties

Bergquist, M., Nilsson, A., Haring, N., & Jagers, S. C. (2022). Meta-analyses of fifteen determinants of public opinion about climate change taxes and laws. *Nature Climate Change* 2022 12:3, 12, 235–240. <https://doi.org/10.1038/s41558-022-01297-6>

Bockarjova, M., Botzen, W., Van Schie, M., & Koetse, M. (2020). Property price effects of green interventions in cities: A meta-analysis and implications for gentrification. *Environmental Science & Policy*, 112, 293–304. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2020.06.024>

Caubergh, Pearce & Volodchenko (2024). Stay Tuned. Naar een optimale ontwikkeling van betekenisvolle klimaatcommunicatie. Onderzoeksrapport in opdracht van Departement Omgeving, 4-112

- Goossens, C., Oosterlynck, S., & Bradt, L. (2019). Livable streets? Green gentrification and the displacement of longtime residents in Ghent, Belgium. *Urban Geography*, 41(4), 550–572. <https://doi.org/10.1080/02723638.2019.1686307>
- Coffey, B., Bush, J., Mumaw, L., De Kleyn, L., Furlong, C., & Cretney, R. (2020). Towards good governance of urban greening: insights from four initiatives in Melbourne, Australia. *Australian Geographer*, 51(2), 189-204. <https://doi.org/10.1080/00049182.2019.1708552>
- Dechezleprêtre, A., Fabre, A., Kruse, T., Bluebery, P., Sanchez Chico, A., & Stantcheva, S. (2022). Fighting climate change: International attitudes towards climate policies.
- De Ridder, K., Couderé, K., Depoorter, M., Liekens, I., Pourria, X., Steinmetz, D., ... & Wouters, H. (2020). Evaluation of the socio-economic impact of climate change in Belgium. Study commissioned by the national climate commission.
- Endeavour (2023). Sociaal rechtvaardig omgevingsbeleid. Adviesnota. In opdracht van Departement Omgeving.
- Endeavour (2023). Samenwerken aan sociale buurten. Handboek. In opdracht van Departement Omgeving.
- Eriksson, E., Fredriksson, A., & Syssner, J. (2022). Opening the black box of participatory planning: a study of how planners handle citizens' input. *European Planning Studies*, 30(6), 994–1012.
- Hitipeuw A-M, De Vogel E, Hillenaar M, De Mooy N, et al., 2018. Preliminary resilience assessment. Voorlopige toets van de veerkracht van Den Haag. Den Haag 100 Resilient Cities
- Gemeente-Stadsmonitor. (n.d.). <https://gemeente-stadsmonitor.vlaanderen.be/over-de-monitor/burgerbevraging>
- Geerts, R., Morrens, B., Coertjens, D., Vandermoere, F., Loots, I., & Universiteit Antwerpen, CRESC. (2021). Invloed van sociale achtergrond, gezinscontext en schoolcontext op milieuattituden van jongeren: Een exploratieve analyse o.b.v. data uit het Vlaamse Humane-biomonitoringsprogramma 2016-2020. In Rapport. <https://repository.uantwerpen.be/docman/irua/13a1c4/186707uv.pdf>
- Kirchherr, J. (2021). Towards circular justice: A proposition, in: Resources, Conservation and Recycling, vol. 173. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2021.105712>
- Klimaatrechtvaardig Rotterdam: het rechtvaardigheidswiel. (2023, December 21). Openresearch.Amsterdam. <https://openresearch.amsterdam/nl/page/104539/klimaatrechtvaardig-rotterdam-het-rechtvaardigheidswiel>
- Laenens, W., Vanderstraeten, E., Braet, O., Mariën, I., & Van den Broeck, W. (2017). Vernieuwing van regelgeving in het kader van openbare onderzoeken en participatie bij ontwikkeling van ruimtelijk beleid binnen het toepassingsgebied van het verdrag van Aarhus – eindrapport. Bestek nr. RV-AJB/16/04. Brussel: imec-SMIT Vrije Universiteit Brussel.
- Nesbitt, L., Meitner, M. J., Sheppard, S. R., & Girling, C. (2018). The dimensions of urban green equity: A framework for analysis. *Urban Forestry & Urban Greening*, 34, 240- 248. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2018.07.009>
- Noel, C., & Loureiro, L. R. (2020). Luchtvervuiling Brussel treft sociaal kwetsbare mensen het hardst.
- IPCC, 2022, 'Climate Change 2022 — Impacts, Adaptation and Vulnerability: Working Group II Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change',

Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA (DOI: 10.1017/9781009325844).

Paauw, M., Crabbé, A. (2023). The Social Dimension of Nature-Based Solutions: The Potential of Co-Creation Processes for NBS to Reduce Social Vulnerability to Floods. In: Leal Filho, W., Nagy, G.J., Ayal, D. (eds) Handbook of Nature-Based Solutions to Mitigation and Adaptation to Climate Change. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-98067-2_19-1

Plan K. Methodieken om met kinderen en jongeren in dialoog te gaan over klimaatadaptatie en de omgeving voor de toekomst. Gids bij de methodieken. (n.d.). Departement Omgeving.

Schram, K., Smeets, M. E., & Hendrikse, T. (2021). "Ik gooi je op Telegram!" De rol van meiden bij exposing in Delfshaven. ResearchGate. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.31304.49921>

Sociale kwetsbaarheid hitte - Klimateffectatlas. (n.d.). <https://www.klimateffectatlas.nl/nl/sociale-kwetsbaarheid-hitte>

Threlfall, C. G., Gunn, L. D., Davern, M., & Kendal, D. (2022). Beyond the luxury effect: Individual and structural drivers lead to 'urban forest inequity' in public street trees in Melbourne, Australia. Landscape and Urban Planning, 218, 104311. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2021.104311>

Tozer, L., Hörschelmann, K., Anguelovski, I., Bulkeley, H., & Lazova, Y. (2020). Whose city? Whose nature? Towards inclusive nature-based solution governance. Cities, 107, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.102892>

Veerkrachtig Bospolder-Tussendijken - Resilient Rotterdam. (n.d.). <https://www.resilientrotterdam.nl/initiatieven/veerkrachtig-bospolder-tussendijken>

VMM. (2025). *Hitte, Klimaatportaal Vlaanderen*. Vlaamse Milieumaatschappij.

Walker, G. (2010). Environmental justice, impact assessment and the politics of knowledge: The implications of assessing the social distribution of environmental outcomes. Environmental Impact Assessment Review, 30(5), 312–318

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2023). Rechtvaardigheid in klimaatbeleid. Over de verdeling van klimaatkosten, wrr-Rapport 106, Den Haag: wrr

Wilhelmsson, M., Ismail, M. and Warsame, A. (2022), "Gentrification effects on housing prices in neighbouring areas", International Journal of Housing Markets and Analysis, Vol. 15 No. 4, pp. 910-929. <https://doi.org/10.1108/IJHMA-04-2021-0049>